

Framgång i Polen med allvarliga baksidor..

Artur Granstedt¹, Olof Thomsson²

Halveringsmålet för näringsläckaget till Östersjön har inte uppnåtts. Trots stora insatser har ännu ingen verklig minskning skett – riskerna är nu stora att belastningen av kväve och fosfor på Östersjön nu kommer att öka istället för att minska efter de baltiska ländernas och Polens inträde i EU.

Riskerna är stora för en dramatisk ökning av till exempel algblomning och ökande arealer med bottendöd i Östersjön när nu Polen och de baltiska länderna snabbt ställer om till ett intensifierat exportinriktat jordbruk – i ett Europa som redan idag lider av det dubbla problemet, överskott av jordbruksprodukter och samtidigt betydande miljöskador till följd av ett allt för intensivt kemikaliekrävande jordbruk.

Problemet illustreras väl av artikeln om den framgångsrike polske bonden i nummer 52/53 (13 december) av Land Lantbruk under tvåsidesrubriken: Första halvåret succé för Polens bönder. När brukaren övertog gården från sina föräldrar hade gården 10 kor, och nu sker en ökning till 60 högmjölkanande kor på gården som inklusive tillskottsarrende har 60 ha. Generösa krediter från det kooperativa mejeriet har gjort detta möjligt. Det ökande djurantalet på den begränsade arealen kan innebära att kväveförlusterna från den gården minst dubbleras. Man gör här om samma misstag som vi redan gjort i Sverige, Finland och Danmark. Den ökande skuldsättningen känner vi också igen. De specialiserade gårdarna skuldsätter sig genom investeringar i djur, byggnader och maskiner. Lantbrukarna har därmed också ekonomiskt bundit upp sig i en fortsatt specialiserad produktion som kräver inköp av fodermedel, handelsgödsel och även kemiska bekämpningsmedel som sammantaget leder till skador på den omgivande miljön och de vattensystem som i slutändan mynnar ut i Östersjön.

Enligt HELCOM:s (Helsingforskommissionen) senaste sammanställning är kvävebelastningen i Östersjöns avvattningsområde störst i Polen (28 procent av den totala belastningen) och närmast kommer Sverige (21 procent av den totala belastningen). Polens folkmängd och odlingsareal är dock nästan lika stor som de övriga ländernas tillsammans. I Sverige är kvävebelastningen 21 kg kväve per person medan i Polen endast 6 kg per person. Enligt de svenska beräkningarna kommer ca hälften av den av oss människor orsakade kvävebelastningen på Östersjön från jordbruket. När det gäller fosfor är det ca en tredjedel. Sverige, Finland och Danmark är de länder som har högst förluster från jordbruket per arealenhet. Risken som vi ser är att Polen och baltländernas jordbruk följer i våra fotspår – något som skulle vara mycket negativt för Östersjön (och allt som finns i och runt den).

Exemplet i Land Lantbruk upprepar sig nu runt om i Baltikum, och i Polen. Antingen är det unga driftiga lantbrukare som investerar fast sig i oekologiska specialiserade system eller så är det kapitalstarka investerare från andra EU-länder. Allt fler skaffar sig ekonomiska intressen i ett system som på sikt skadar både miljö och ekonomi. Ännu helt nyligen var de Baltiska länderna dumpingmarknader för det Europeiska jordbruksöverskottet. Nu är det andra länder

¹ Artur Granstedt, AgrD i växt näringslära och docent i växtodlingslära vid Sveriges Lantbruksuniversitet samt koordinator för EU-INTERREG IIIB projektet BERAS.

² Olof Thomsson, AgrD i lantbruksteknik samt delprojektkoordinator EU-INTERREG IIIB projektet BERAS

som får lida för ett jordbruk som för Europas del både skadar miljön och kräver stora subventioner i form av brukarbidrag och finansiering av exportförluster.

Odlingssystemstudier vi gjort i samverkan med medarbetare från Östersjöländerna visar att växtnäringsoverskottet, och de förluster av både kväve och fosfor som det leder till, blir betydligt lägre när det finns balans mellan växtodling och antal djur på gårdarna jämfört med ett specialiserat konventionellt jordbruk. En halvering av kväveöverskottet är möjlig genom en mer effektiv återanvändning av växtnäringen inom varje odlingsenhet. En nära samverkan mellan specialiserade gårdar om foder och gödsel så att man tillsammans bildar en ekologisk enhet är också en möjlig väg.

Resultaten presenteras i en rapport som nyligen har publicerat inom ramen för det EU-finansierade INTERREG - projektet: Baltic Ecological Recycling Agriculture and Society (BERAS)³. Rapporten är utgiven vid Centrum för Uthålligt Lantbruk (CUL) vid Sveriges Lantbruksuniversitet. Av rapporten framgår emellertid också att ännu finns någon tid att förhindra vad som håller på att ske. Växtnäringsoverlusterna per arealenhet åker är ännu låga i Estland, Lettland, Litauen och Polen i jämförelse med Övriga EU-länder inom Östersjöns avvattningsområde.

I den aktuella BERAS-rapporten beskrivs hur jordbruket under senare delen av 1900-talet genomgick en dramatisk förändring. Ännu i början på 1950-talet hade vi ett mångsidigt jordbruk med både växtodling och djurhållning och återförsel av växtnäring via stallgödsel inom varje gårdsenhet. Nu har vi ett jordbruk där gårdarna antingen specialiserat sig på växtodling med huvudsakligen spannmål eller blivit specialiserade djurgårdar med produktion av mjölk, kött, svin eller fjäderfä. Därmed har vi brutit det cirkulära flödet av växtnäring på varje driftsenhet. Ca 80 % av odlingsarealen producerar fodergrödor, men djurhållningen har koncentrerats på allt färre gårdar och dessutom lokaliserats till vissa regioner i landet. Systemet av gårdar med olika typer av specialisering innebär ett huvudsakligen linjärt flöde av växtnäring: Handelsgödsel -> spannmålsodling -> fodermedelsproduktion -> animalieproduktion -> gödsel som inte används effektivt (ger mer utsläpp till luft och vatten). Tillförsel och förluster av växtnäring ökade från 1950-1980 till dagens alltför höga genomsnittliga nivå på ca 80 kg kväve per ha i svenskt jordbruk.

Det överskott av växtnäring i form av för mycket stallgödsel som ansamlas på de specialiserade djurgårdarna har sitt ursprung från inköpta fodermedel från dels de specialiserade växtodlingsgårdarna men också till viss del från importerade fodermedel som sojaprotein. Mjölkgårdar med vallodling köper ofta, trots sin stora mängd stallgödsel, in handelsgödsel till gräsvallarna vilket ytterligare ökar växtnäringsoverskottet. Växtnäringsoverskottberäkningar för mjölkgårdar uppvisar kväveöverskott som kan överstiga 150 kg kväve per hektar. Koncentrationen av den specialiserade djurhållningen till kustnära områden i södra Sverige har ytterligare försvårat problemet och några ändringar är ännu inte i sikte. På sikt blir det nödvändigt med en regional omfördelning av djurhållning för att få en bättre balans och minska växtnäringsoverlusterna till Östersjön.

Förändringen av jordbruket mot ökad specialisering, och därmed följande ökande växtnäringsoverskott, har varit likartad i Finland. I Danmark har specialiseringen gått ännu mycket längre med en betydligt större import av fodermedel, och därmed motsvarande högre förluster jordbruket i hela landet. Även här finns dock regioner med särskilt hög djurintensitet

³ Granstedt, A., Seuri, P. and Thomsson O. Effective recycling agriculture around the Baltic Sea – Background report. Ekologiskt Lantbruk nr 41. CUL, SLU

och höga växtnäringsförluster. I Danmark, liksom i södra Sverige och längre ned i Europa, tillkommer som ett ytterligare problem att kväveföreningar också tränger ned till grundvattnet.

Inom ramen för det nämnda BERAS-projektet studeras nu närmare 50 typgårdar i åtta länder runt Östersjön. Växtnäringsöverskottet studeras här på ekologiska gårdar där djurhållningen är anpassad till den egna foderproduktionen under de olika odlingsbetingelser som finns inom Östersjöregionen. Att de valda typgårdarna drivs ekologiskt innebär att det kväve som måste tillföras erhålles genom biologisk kvävefixering. Inga kemiska bekämpningsmedel används. Både mindre familjejordbruk och flera mycket stora jordbruk, även med egen lokal förädlingsverksamhet, ingår. Alla gårdarna har det gemensamt att nästan helt vara självförsörjande på både foder och gödsel. Produktion och överskott av växtnäring studeras med hänsyn till vår genomsnittliga konsumtion av animaliska och vegetabiliska livsmedel. Konsekvenserna av olika alternativa scenarier som t.ex. minskad animaliekonsumtion undersöks också.

Såväl statliga forskningsresurser och som praktiska åtgärdsprogram har hittills ägnats åt att försöka åtgärda symtomen, konsekvenserna av allt för stora överskott av växtnäring i jordbruket. Detta arbete har hittills inte lett till några miljöförbättringar i Östersjön. Några större resultat är inte heller att förvänta om man inte också åtgärdar de ”strukturfel” som drevs fram genom jordbrukets strukturrationalisering under 1960 och 1970 –talet. Nödvändigheten av att få en minskning av växtnäringsläckaget gör det nödvändigt med en ny kretsloppsbasead inriktning av jordbruket i hela regionen. Hotbilden av en möjlig ökning i stället för minskning gör frågan än mer angelägen. Avsikten är att det fortsatta arbetet inom BERAS –projektet skall ge ett underlag som kan vara vägledande för en ekologisk och kretsloppsbasead inriktning av jordbruket i hela Östersjöregionen.